

УДК 372.882

Галина Білавич, доктор педагогічних наук, професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

Тетяна Данилюк, аспірант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

ШКІЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО ЯК АКТУАЛЬНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ

Розкрито актуальність проблеми шкільного літературного краєзнавства. Проаналізовано її актуальність у теоретичному та практичному аспектах. На основі результатів аналізу наукової літератури узагальнено поняття “краєзнавство”, “літературне краєзнавство”, “література рідного краю”. Наголошено на проблемі літературного розвитку молодших школярів. Розглянуто погляди окремих учених, методистів на літературний розвиток особистості дитини. Розкрито питання історії теорії літературного краєзнавства, визначено етапи його розвитку. Обґрунтовано важливість літературного краєзнавства як чинника духовного розвитку особистості.

Ключові слова: краєзнавство, літературне краєзнавство, література рідного краю, урок літературного читання, принципи літературно-краєзнавчої діяльності.

Літ. 12.

Галина Білавич, доктор педагогических наук, профессор Прикарпатського національного університета імені Василя Стефаника

Татьяна Данилюк, аспирант Прикарпатського національного університета імені Василя Стефаника

ШКОЛЬНОЕ ЛИТЕРАТУРНОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ КАК АКТУАЛЬНАЯ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ

Раскрыта актуальность проблемы школьного литературного краеведения. Проанализированы ее актуальность в теоретическом и практическом аспектах. На основе результатов анализа научной литературы обобщено понятие «краеведение», «литературное краеведение», «литература родного края». Акцентируется на проблеме литературного развития младших школьников. Рассмотрены взгляды отдельных ученых, методистов на литературное развитие личности ребенка. Раскрыты вопросы истории

теории литературного краеведения, определены этапы его развития. Обоснована важность литературного краеведения как фактора духовного развития личности.

Ключевые слова: краеведение, литературное краеведение, литература родного края, урок литературного чтения, принципы литературно-краеведческой деятельности.

Galina Bilavich, Dr. Sc. (Pedagogic), Professor, *Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk*

Tatyana Danilyuk, *Postgraduate student, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk*

LITERATURE CREATION AS THE PRACTICAL SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL PROBLEM OF THE PRESENTATION

The relevance of the problem of literary regional studies in schools is revealed. Its relevance in the theoretical and practical aspect is analyzed. The issue of history of the theory of literary study of local lore is opened and stages of its development are certain.

The essence of didactic concepts of a particular region, “literary study” of a particular region and “literature of native land” has been analyzed on the basis of analysis of scientific literature. Structural component of the probed problem has been scientifically grounded. The article highlights the problem of literary development among children in primary school. The article summarizes the essence of teaching concepts, literary studies, literature of the native land; sets out the content of structural and methodical literature component of the concept of native land; proves the importance of regional studies literature that promotes understanding of the spiritual life of the nation, traditions, brings true patriots and appropriateness of its content updated materials in the subject “Literary reading”; singles out methodological principles of regional material use in the classroom readings, processed tasks of essential requirements and methodological approaches to the teaching of literature of the native land in primary school. Also it considers the views of individual scientists, trainers, teachers on the literary development of children’s personality.

In this article on the base of analysis of scientific sources theoretic-methodological foundations of formation of pupils’ cultural wealth with methods of literature are substantiated, content and features of process of formation of pupils’ cultural wealth are revealed. Literature’s potential as a method of formation of pupils’ cultural wealth is determined.

We have thought that the use of regional material in the didactic structure lessons readings and individual lessons literature of his native land organized as a teaching and research process, will help enrich the lesson new facts and materials on the life and works of

writers of the region to which teachers have direct access, as living and working in areas associated with their names. The article's goals are the theoretical and methodological basis for further improvement of the local literature study implementation in the pupils learning process.

Key words: regional studies, literary regional studies, native land literature, lesson of literary reading, literary principles of local history.

Актуальність проблеми. До пріоритетних напрямів національної системи виховання належить виховання духовності, яке в широкому розумінні передбачає формування загальнолюдських та національно-патріотичних цінностей особистості. Великий виховний потенціал у цьому процесі має література рідного краю, саме літературно-краєзнавча робота в школі – це один зі шляхів, що веде до відродження духовних цінностей народу, повертає душу дитини до національно-культурних традицій, абсолютних моральних цінностей.

Актуальність порушеної проблеми розглядаємо в практичному та теоретичному вимірах. Зазначимо: література рідного краю, попри повсякденне акцентування уваги вчених, учителів-практиків, методистів на відродженні національної духовності, нерідко є відстороненою від навчально-виховного процесу школи та вишу. Водночас осмислення ролі літературного краєзнавства на тлі культури, пошук автентичності неможливі без живого інтересу до літературної та історичної спадщини рідного краю. За умов глобалізаційних процесів перед Україною стоїть завдання презентації власного історико-культурного надбання перед європейською та світовою спільнотою [5, 3–4]. Це можливо не лише за умови проведення узагальнювальних інтегративних досліджень літературного процесу України загалом, але й за умов глибокого, системного вивчення літератури кожного окремого регіону нашої держави. Роль таких досліджень полягає насамперед у накопиченні фактографічного матеріалу, якого наразі ще недостатньо, а також у систематизації, узагальненні творчих здобутків письменників і краєзнавців того чи іншого регіону. До прикладу, літературне Прикарпаття репрезентоване десятками відомих та маловідомих імен, з-поміж яких 12 письменників – лауреатів Шевченківської премії (Ірина Вільде, Роман

Іваничук, Іван Малкович, Василь Герасим'юк, Тарас Мельничук, Дмитро Павличко, Степан Пушик, Федір Погребенник, Ярема Гоян, Роман Федорів, Віра Вовк, Микола Андрусак); станом на 2017 рік членами Національної спілки письменників Івано-Франківської області є 57 письменників. Утім, у науці сьогодні відсутнє цілісне дослідження літературного краєзнавства Прикарпаття в історико-педагогічному вимірі.

Мета статті – обґрунтувати важливість застосування літературного краєзнавства в системі шкільної освіти, зокрема в початковій школі, проаналізувати порушену проблему в теоретичному та практичному аспектах.

Виклад основного матеріалу. Шкільне літературне краєзнавство в системі сучасної освітньої парадигми покликане сприяти осмисленню історико-культурних традицій рідного краю, його духовного багатства, розглядається як потужний виховний засіб, що стимулює розвиток духовності в учнів [6, 5]. Результати аналізу історико-педагогічних, енциклопедичних, літературознавчих джерел засвідчують, що літературне краєзнавство є педагогічною категорією і є стійким педагогічне явище. У науковій літературі поряд із поняттям “літературне краєзнавство” автори послуговуються й іншими термінами: “літературознавче краєзнавство”, “літературна географія краю”, “краєзнавство літературне”, “література рідного краю”, з-поміж яких найбільш уживаний термін “літературне краєзнавство”. Однак у шкільній практиці (навчальні програми, плани, підручники, посібники тощо) побутує термін “література рідного краю”.

Важливо зазначити, що аналогічні терміни є в європейських мовах: у білоруській мові – краязнаўства, польській – krajoznawstwo, у чеській – znalec kraje (а також запозичений термін regionalista), німецькій мові – das Landeskunde, російській – краеведение та ін., у наведених прикладах зацентровано на слові “край” (регіон), що мислиться як складник іншої більшої території, та саме на слові “знання”, а не на якійсь іншій ознаці. Деяко іншим є трактування цього поняття в англійській мові. Дослідник М.

Васильчук зауважує: англійці мають термін, який свідчить про характер знань про край (regional ethnographer), а саме: етнографію, англійці під цим терміном розуміють етнографію якогось певного регіону [1, 3].

Отже, складноскорочене слово краєзнавство складається зі слів „край” (у значенні певної території) і “знати”, у широкому розумінні поняття “краєзнавство” означає знати край. За аналогією, літературне краєзнавство передбачає знання про літературу краю. З огляду на вищесказане ми послуговуватимемося термінами “літературне краєзнавство”, “література рідного краю” як синонімічними, символізуючи таким чином єдність освітньої теорії і практики, а також виходячи з етимології цих слів. Відтак узагальнення різних підходів до тлумачення цих понять уможливило визначення літературного краєзнавства як системного структурного компонента сучасної літературної освіти учнів, спрямованого на комплексне ознайомлення із творчістю та культурно-літературним життям рідного краю.

Не менш важливою з погляду сьогодення (у теоретичному вимірі) є оптимізація шкільної літературно-краєзнавчої роботи, що актуалізує потребу ґрунтовного дослідження та об’єктивного аналізу літературного краєзнавства як історико-педагогічного явища задля використання позитивного досвіду минулого в навчально-виховному процесі сучасної школи.

Зазначимо, що в останнє десятиріччя посилюється інтерес до вивчення шкільного краєзнавства та літературного краєзнавства зокрема. Так, деякі аспекти цієї проблеми висвітлено в педагогічних дослідженнях Т. Бондаренко, В. Бугрія, В. Войтової, В. Обозного, В. Романька, Н. Рудницької, М. Солов’я та в працях науковців-методистів Л. Башманівської, І. Волинець, М. Гордої, Л. Іванової, А. Лисенко, О. Лисенко та ін. Теоретико-методичні засади літературного краєзнавства у своїх працях розробляли П. Іванов, М. Мілонов, Є. Пасічник, Г. Самойленко, М. Янко та ін. Різні аспекти шкільного літературного краєзнавства були предметом розгляду в дисертаціях Ю. Верольського, І. Волинець, А. Лисенко, В. Лящук, Т. Посадковської, Л. Прокоф’євої, Л. Скепнера, О. Фесенко та ін. Так, А. Лисенко у дисертації,

присвяченій методиці використання літературного краєзнавства в системі підвищення кваліфікації вчителів-словесників (2002) [5], теоретично обґрунтувала й експериментально перевірила методичне забезпечення використання літературного краєзнавства в системі післядипломної освіти вчителів-словесників, визначила концептуальні основи та критерії формування змісту літературного краєзнавства, запропонувала систему методів та прийомів викладання літературного краєзнавства на основі інноваційних педагогічних технологій.

Дослідниця І. Волинець дисертаційне дослідження (“Методика вивчення літературного краєзнавства в курсі зарубіжної літератури у старших класах загальноосвітньої школи”) (2008) присвятила теоретико-експериментальному дослідженню процесу вивчення літературного краєзнавства в курсі навчання зарубіжної літератури. Учена Н. Марфинець у дисертації проаналізувала розвиток змісту літературного краєзнавства у школах Закарпаття (кінець ХІХ – початок ХХІ століття) (2014) [6], а також означила шляхи реалізації змісту регіонального компонента з літературного краєзнавства у сучасній школі.

Результати аналізу стану дослідження проблеми показав, що інтерес до літературного краєзнавства та до його викладання в навчальних закладах є стійким, бере свої традиції з кінця ХІХ ст., започатковані М. Грушевським, Б. Грінченком, М. Драгомановим, М. Костомаровим, М. Максимовичем, І. Франком та ін. За 20-х рр. ХХ ст. воно переживає становлення та активний розвиток, за наступного десятиріччя зазнає репресій, що негативно вплинуло на його розвиток і впровадження в заклади освіти. Ставлення до літературного краєзнавства як дисципліни допоміжної і факультативної, відірваної від єдиного і цілісного навчально-виховного процесу, яке простежується в дидактиці, починаючи із 40-50-х рр. ХХ ст., теж не сприяло науковому осмисленню проблеми [2; 5; 6]. Наукові дослідження з літературного краєзнавства започатковані на початку 60-х р. ХХ ст., репрезентантом цього напрямку наукових пошуків став Є. Пасічник, який 1964 р. захистив дисертацію ”Літературне краєзнавство в системі вивчення

української літератури в середній школі” [7], у якій було ґрунтовно проаналізовано проблеми використання вчителями місцевих можливостей літературно-краєзнавчої роботи; з’ясовано форми, методи її проведення; показано, як здійснюється зв’язок між засвоєнням учнями літературних знань (згідно з навчальною програмою) і краєзнавчою роботою; як літературне краєзнавство впливає на загальну літературну освіту школярів, їхній розвиток тощо. З-поміж названих Є. Пасічником причин незадовільної краєзнавчої роботи у школі (недостатня підготовка у вишах майбутніх учителів до проведення такої роботи зі школярами в практичній діяльності, недостатній рівень володіння теоретичних основ літературного краєзнавства, а також низький рівень практичних умінь проведення краєзнавчої роботи, відсутність навчально-методичного забезпечення вивчення літературного краєзнавства, учителів не ознайомлюють з теорією означеної проблеми на курсах підвищення кваліфікації; тощо) багато з них мають місце в сьогоденній освітній практиці [4; 5, 12; 7].

Дослідники слушно зауважують, що із ухваленням Декларації про суверенітет літературна освіта України набула нового значення. Початок ХХІ століття знаменує етап удосконалення літературно-краєзнавчої роботи в системі освіти за умов реформування початкової школи, який характеризується розробленням питань взаємозв’язків української та зарубіжної літератури, теоретичних основ проведення шкільної краєзнавчої літературної діяльності; розробленням методики навчання фонових знань, а також системи вивчення перекладних творів; використанням літературного краєзнавства як засобу морально-етичного виховання учнів, майбутніх учителів, дослідженням педагогічних основ їх підготовки з методики літературно-краєзнавчої роботи, проблеми підготовки дипломованих учителів-словесників до проведення зазначеної діяльності тощо [2; 4; 5]. До шкільних програм літературне краєзнавство введено окремим курсом, це літературно-педагогічне поняття стало складником у державних програмах і почало реалізовуватись у шкільній практиці у формі окремих уроків.

Закономірно, що література рідного краю стала важливим чинником духовного розвитку особистості. Цим процесам сприяла державна політика: ухвалено низку документів, які мотивували розвиток літературного краєзнавства, до прикладу, затвердження Постановою Кабінету Міністрів України (від 23 листопада 2011 р. № 1392) нового Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Реалізація цього документа зумовила розробку нової програми з української літератури, у зв'язку з чим питання шкільного літературного краєзнавства сьогодні набувають особливого значення в навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл України. Підтвердження значущості вищезазначеного знаходимо і в енциклопедичних виданнях. Зокрема, в Українській літературній енциклопедії та в Енциклопедії сучасної України дається поняття літературного краєзнавства, яке трактується як “один із видів краєзнавства й особлива галузь літературознавства, що займається вивченням літературного процесу в певному регіоні, місцевості (краї, області, районі, місті, селі)”. Предметом дослідження є діяльність місцевих письменників, літературних об'єднань, гуртків, а також: перебування в регіоні вітчизняних і зарубіжних письменників, відображення краю в художній літературі [3].

Водночас вивчення шкільної практики засвідчує про те, що великі потенційні можливості літературного краєзнавства як чинника формування духовності не достатньо використані початковою школою. Так, у початковій школі програмою не регламентовано вивчення літературного краєзнавства, а в середній школі на уроки літератури рідного краю програма виділяє 2 години в семестр, що абсолютно не відповідає викликам часу. За таких умов учителям початкових класів варто частіше вводити елементи краєзнавства на уроки літературного читання, застосовувати різні форми, методи і прийоми краєзнавчої роботи в позакласних заходах, велику роль тут може відіграти позашкільна освіта. Завдання педагогів – засобами літератури рідного краю виявляти духовні потреби учнів, розвивати їхні духовні цінності, художні смаки, національно-патріотичні почуття тощо. Позаяк учителі звертаються

до літературно-краєзнавчих матеріалів епізодично, на нашу думку, ефективною повинна стати методична система використання літературного краєзнавства в початковій школі, яка охоплює батьків, учнів, учителів, бібліотекарів, методистів, педагогів позашкільних закладів літературно-мистецького спрямування тощо.

Спостереження, відвідування уроків, позакласних заходів, бесіди з учителями, анкетування уможливили з'ясувати, як учителі усвідомлюють виховний, пізнавальний, творчий потенціал літературного краєзнавства, його можливості як джерела формування духовних цінностей молодших школярів. Як показали результати нашого дослідження, у педагогів домінує погляд на літературне краєзнавство як на другорядний матеріал. Зазвичай учителі усвідомлюють його виховні можливості, ставляться як до джерела знань про минуле; погоджуються, що використання літературно-краєзнавчих матеріалів зміцнює патріотичні почуття, національну самосвідомість. І лише деякі аспекти літературної, культурної історії краю усвідомлюються респондентами як чинник духовного розвитку молодшого школяра. Отже, є підстави констатувати, що використання літературного краєзнавства як чинника виховання не зовсім відповідає потребам часу, що робить нагальними та істотними пошуки шляхів практичної реалізації виховних можливостей літератури рідного краю у площині розвитку духовного світу дитини під час вивчення навчальних предметів, у позаурочній та позашкільній роботі.

З іншого боку, попри те, що на вивчення літератури рідного краю у шкільній програмі середньої школи виділені спеціальні години, проте питання теорії і практики шкільного літературного краєзнавства потребує ще докладного всебічного вивчення, створення нового науково-методичного супроводу цього процесу. Із цього погляду нагальною постає потреба в науковому обґрунтуванні доцільності вивчення літератури рідного краю як чинника розвитку особистості, пошуку ефективних методів, форм, шляхів, які зроблять літературне краєзнавство цікавим для школярів.

Отже, актуальність порушеної проблеми зумовлена наявністю низки суперечностей між: назрілою у суспільстві потребою в переоцінці ролі і значення регіонального складника в усіх сферах життя та відсутністю сучасних, адекватних до запитів часу, засобів використання регіональної словесності для розбудови національної освіти; потребою у вихованні людини з докорінно новим типом світогляду на засадах, обґрунтованих у філософії сучасної освіти (зокрема, “синергетичних, згідно з якими загальнонаціональне розуміється як єдність різноманітностей, відображених у регіональній ментальності, традиціях, звичаях” [6, 7], та недостатньою розробленістю механізмів залучення регіонального компонента, представленого в літературному краєзнавстві, до виховання в дітей загальнолюдських та національних цінностей; постійним пошуком шляхів оптимізації навчально-виховного процесу та відсутністю системного підходу у використанні потужного педагогічного потенціалу краєзнавчого матеріалу для активізації розвитку духовного світу; увагою сучасних учених до проблем літературного краєзнавства і відсутністю цілісного дослідження проблеми літературного краєзнавства того чи іншого регіону в історико-педагогічному вимірі. Також, незважаючи на численні бібліографічні, довідникові й фактографічні матеріали з літературного краєзнавства різних регіонів України, недостатня увага приділяється науковому обґрунтуванню літературного краєзнавства в навчальних закладах. Як показали результати аналізу навчально-методичного забезпечення, використання літературного краєзнавства в початковій школі є недостатнім, а наявні методичні розробки, що здебільшого ґрунтуються на практичному досвіді вчителів чи методистів, не ефективно використовуються у школі. На часі – серйозні наукові дослідження явища літературного краєзнавства та його використання в навчальних закладах різного рівня.

Більш широко представлений інший аспект дослідження порушеної проблеми, зокрема позакласна робота з літературного краєзнавства; важливими для нашої роботи є творчі напрацювання низки учених, з-поміж

яких І. Волинець, П. Іванова, Л. Мірошніченко, Є. Пасічник, Г. Самойленко, О. Ставровський, О. Фесенко, М. Янко та ін. Отже, попри посилену увагу до проблем літературного краєзнавства в сучасний період та низку праць згаданих вище учених, а також надбання учених-методистів Н. Волошиної, В. Неділька, Є. Пасічника, Б. Степанишина та ін. про пріоритетність власного, близького, регіонального у літературі, дослідження впровадження в навчально-виховний процес початкової школи літературного краєзнавства залишається проблемою досить актуальною.

Висновки. Проведений аналіз наукових праць свідчить, що літературне краєзнавство як наукова проблема є актуальним у теоретичному й практичному аспектах. Це питання не було предметом цілісного історико-педагогічного дослідження. Література рідного краю має великі потенційні можливості для виховання особистості молодшого школяра. Проте використання літературного краєзнавства як чинника виховання не зовсім відповідає потребам часу, що робить нагальними та істотними пошуки шляхів практичної реалізації виховних можливостей літератури рідного краю у площині розвитку духовного світу дитини під час вивчення навчальних предметів, у позаурочній та позашкільній роботі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильчук М.М. *Літературне краєзнавство (Коломия і Коломийщина. ХХ століття): Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності “Українська мова та література”*. – Коломия, 2007. – 112 с.
2. Волинець І.М. *Теорія та історія літературного краєзнавства*) [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу: <https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna.../2volinec.htm>
3. *Енциклопедія сучасної України (ЕСУ)* [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу: <http://esu.com.ua>
4. Іванова Л. *Використання літературного краєзнавства у початковій школі* / Лідія Іванова // *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: серія педагогічні науки*. – 2016. – № 1(303). – Т.1. – С.51-56.

5. Лисенко А. В. *Методика використання літературного краєзнавства в системі підвищення кваліфікації вчителів-словесників: автореф. дис... канд..пед. наук: 13.00.02 / Інститут педагогіки АПН України. – К., 2002. – 22 с.*

6. Марфинець Н. В. *Розвиток змісту літературного краєзнавства у школах Закарпаття (кінець XIX - початок XXI століття) : автореф. дис ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Надія Василівна Марфинець. – К., 2014. – 22 с.*

7. Пасічник Є. А. *Літературне краєзнавство в системі вивчення української літератури в середній школі : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Пасічник Євген Андрійович. – К., 1964. – 288 с.*

REFERENCES

1. Vasylychuk, M.M. (2007). *Literaturne krayeznavstvo (Kolomyia i Kolomyushchyna. XX stolittya)* [Literary regional studies (Kolomyia and Kolomyia region. XX century)]. Kolomyia. 112 p. [in Ukrainian].

2. Volynets', I.M. (2014). *Teoriya ta istoriya literaturnoho krayeznavstva* [Theory and history of literary regional studies]. URL: <https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna.../2volinec.htm> [in Ukrainian].

3. Entsyklopediya suchasnoyi Ukrayiny (ESU) [Encyclopedia of modern Ukraine] URL: <http://esu.com.ua> [in Ukrainian].

4. Ivanova, L. (2016). *Vykorystannya literaturnoho krayeznavstva u pochatkoviy shkoli* [Using of literary regional studies in primary school]. *Naukovyy visnyk Skhidnoyevropeyskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrayinky: seriya pedahohichni nauky. Vol. 1(303). No.1, pp. 51–56.* [in Ukrainian].

5. Lysenko, A. V. (2002). *Metodyka vykorystannya literaturnoho krayeznavstva v systemi pidvyshchennya kvalifikatsiyi vchyteliv-slovesnykiv* [Methods of using of literary regional studies in the system of advanced training of teachers-philologists]. Kyiv, 22 p. [in Ukrainian].

6. Marfynets', N. V. (2014). *Rozvytok zmistu literaturnoho krayeznavstva u shkolakh Zakarpattya (kinets' XIX – pochatok XXI stolittya)* [Improvement of the essence of literary regional studies in schools of Zakarpattia (late XIX – early XXI century)]. Kyiv, 22 p. [in Ukrainian].

7. Pasichnyk, Ye. A. (1964). *Literaturne krayeznavstvo v systemi vyvchennya ukrayinskoji literatury v seredniy shkoli* [Literary regional studies in the system of Ukrainian literature learning in the secondary school]. Kyiv, 288 p. [in Ukrainian].